

העיתונות החרדית נגד בג"ץ: פרשת בית הספר בעמנואל

גלעד מלאך

מבוא: קולות מן העבר

בשנת 1999 לספה"נ יצאה ספינה מטנג'יר שבמרוקו בדרכה לאירופה, לפריס. סוחר נזעם בשם בן-עטר נסע בה לתבוע את אחיינו האהוב לדין תורה. אחיין זה, ששנים רבות סחר עמו מן העבר השני של הים התיכון, נכנע ללחצה של אשתו האשכנזייה וניתק את הקשר עם הדוד ממרוקו. העילה לדרישתה של הרעיה הייתה חומרה דתית של בני אשכנז, שהכריזו אז חרם על גבר הנושא שתי נשים, תופעה רווחת אותה עת ביהדות צפון אפריקה. בן-עטר, בניגוד לחכמי אשכנז, ראה בכך את מודל הזוגיות (או השלישייה) המושלם.

דין התורה הוכרע לטובת בן-עטר והאחיין אולץ לשוב ולסחור עמו. אך אשת האחין, שהפסידה בקרב, נקטה תגובה קיצונית והכריזה על עצמה "אישה מורדת". הדבר חייב את הבעל ואת דודו לפנות לבית דין נוסף בעיר הולדתה וורמייזה. בסביבה אוהדת זו הצליחה המורדת להביא להכרזת חרם על הדוד הצפון אפריקני ולנצח במערכה. על עלילות המשפחה הסוררת אפשר לקרוא בספרו של אברהם ב' יהושע **מסע אל תום האלף** (יהושע, 1997).

אפשר למצוא דמיון רב בין הפרשה הספרותית שנכתבה בשלהי המאה העשרים, ששורשיה נעוצים בימים עברו, לבין פרשת עמנואל שהגיע לשיאה בחודשי הקיץ של שנת 2010. בשתייהן יש מתח עדתי שהוא גם מתח דתי ולצדו פערים בין תרבויות שדין תורה או בית משפט מנסים להתערב בהם; בשתייהן פסק הדין לא מצליח להביא להכרעה. אני מבקש לבאר במאמר את הגורמים לתגובות העזות שעורר פסק הדין בחברה החרדית. לשם כך אסקור ואנתח כתבות ומאמרי מערכת של שלושת היומונים החרדיים בתקופת הפרשה, אצביע על מגמת ההסלמה ביומונים ככל שהפרשה מתפתחת ואעמוד על הסיבות שגרמו להסלמה זו. כמו כן אבקש לבאר את המסגור של הפרשה בעיתונות החרדית, תחילה כסוגיה מקומית, אחר כך כמחלוקת עקרונית ולבסוף כ"מלחמת בני אור בבני חושך".

אפליית בנות חרדיות מזרחיות בבתי ספר ובסמינרים, ובנים מזרחיים בתלמודי התורה ובישיבות הקטנות והגדולות היא בעיה ידועה.¹ כתבים חרדיים הודו באפליה בעמנואל, ולמרות זאת טענו כי הייתה זו מלחמה שראוי להילחם בה נגד בית המשפט העליון. ביומונים החרדיים צוטטו

דברי האדמו"ר מסלונים, שחסידיו בעמנואל היו בעין הסערה, שהוא "מוכן לעמוד מול כיתת יורים כדי לשמור על החינוך הטהור".² מדוע הפכה דווקא פרשה זו למלחמה טוטלית של החרדים?

המציאות כהבניה תקשורתית

תאוריית ההבניה החברתית של המציאות קובעת שבעולם החברתי שבו אנו חיים אין לאנשים או לפעולות משמעות ברורה וחד-ערכית (Berger & Luckman, 1966). סיטואציה זו מביאה לפרשנות סובייקטיבית של מציאות המוצגת כאובייקטיבית ובכך מחזקת את האוחזים בה בדרכים שונות. התקשורת היא כלי מרכזי של פרשנות זו, שכן בניגוד לתדמיתה הפשטנית כמתווכת מידע להמונים היא מסייעת לקידום אידאולוגיות, ערכים והגמוניה של קבוצות (Davis, 1990).

ספרות מקצועית ענפה דנה באופני ההשפעה של התקשורת על דעת הקהל. נושאים שבהם עוסקת התקשורת עומדים במרכז השיח הציבורי מפני שהעיתונות קובעת סדר יום ציבורי ולא מדווחת בלבד (Rogers, Dearing & Bregman, 1993). סדר היום נקבע הן בבחירת הנושאים שעליהם מדווחת התקשורת והן בדרך שהיא מציגה אותם (McCombs & Show, 1972). אופן הצגת הנושאים מכונה "מסגור", בשל נטייתה של התקשורת להבליט חלקים מסוימים של התמונה על חשבון אחרים שנותרים מטושטשים (Entman, 1993).

חוקרים שונים הגדירו את דרכי הביצוע של פעולת המסגור. ויליאם גמסון ואנדרה מודיליאני התייחסו למיקומו של הנושא בדיווח (גודל ומרכזיות), לפרטים הנכללים בדיווח ולנימה הרגשית המתלווה אליו (Gamson & Modigliani, 1989). אורית גלילי-צוקר רואה את המסגור ברוחב היריעה שמקבלת הידיעה, ובשימוש במטען ערכי ובטכניקות ויזואליות (גלילי-צוקר, 2008). רוברט אנטמן מתאר חמש דרכים שבהן משתמשת התקשורת לצורך מסגור: יצירת קונפליקט, פרסונליזציה, קביעת עמדה מוסרית, מציאת הגורם האחראי ואיום עתידי (Entman, 1991). ההקשר שבו מציבה התקשורת את תכניה משמש אף הוא, על פי ריצ'רד ברדוק, מרכיב ממסגר לאופן שבו קוראים אותם נמעניה (Braddock, 1958).

כתוצאה מכך החרדים בישראל משתתפים בבחירות, נציגיהם נוטלים חלק בקואליציות הממשלתיות ומקבלים תקציבים מן המדינה תוך שמירה על אוטונומיה בניהול ענייניהם החינוכיים והתרבותיים (בראון, 2002; פרידמן, 2006).

שנים רבות התקיים סטטוס-קוו בין מדינת ישראל (החילונית) לחרדים, שעיקריו היו אוטונומיה חינוכית לחרדים ודחיית שירות לבחורי ישיבות (פרידמן, 1990; דון-יחיא, 1996). אולם בשנות התשעים של המאה העשרים, בייחוד בשל גידולה הדמוגרפי של החברה החרדית, נוצר לחץ בדעת הקהל הכללית ובמערכת הפוליטית לשינוי ההסדרים (כהן וזיסר, 2003). במקביל לכך הגביר בית המשפט העליון את התערבותו בחוקיות הסדר דחיית השירות ובמידת האוטונומיה של החינוך החרדי, צעד שעורר משבר אמון בינו ובין החרדים (הורוביץ, 2001; ברזילי, 2003).

העיתונות החרדית

העיתונות היא אמצעי התקשורת המרכזי בחברה החרדית (Baumel, 2002) ותפקידה העיקרי הוא לשמור על "תרבות המובלעת" החרדית מפני גורמים מאיימים מבחוץ. העיתונות החרדית מעבירה לקוראיה באופן מתווך נושאים כלליים ונושאים הקשורים לחברה החרדית וליחסיה עם החברה הכללית. התיווך מסייע לקורא החרדי לגבש עמדה בסוגיות העומדות על סדר היום בלי שיזדקק להיחשף באופן ישיר לעמדות חילוניות בעיתונים הכלליים. עקב השאיפה המובהקת של העיתונות החרדית לחיזוק אורח החיים החרדי היא מובילה את המאבקים הציבוריים נגד החילוניות ופיתויי המודרנה ומשמשת שופר לקולות השמרניים בתוך החברה החרדית (קפלן, 2001).

העיתונות החרדית מנתה שנים רבות שני עיתונים יומיים וכעשרים שבועונים (נריה בן-שחר, 2008; Cohen, 2006). כיום מופיעים שלושה יומונים: **המודיע**, **יתד נאמן והמבשר**. אלה עיתונים מפלגתיים שכל אחד מהם מייצג מגזר מסוים בקהילה החרדית (Rashi, 2011). העיתון **המודיע** נוסד בשנת 1949 במטרה להתמודד עם היעדר ביטוי לקול החרדי בעיתונות החילונית והדתית של התקופה. מייסדי העיתון, שקיבל את ברכתם של "גדולי ישראל", ראו בו כלי הכרחי גם אם כל עניינו הוא "ביטול תורה". עיתון זה מייצג את אגודת ישראל ונתון לשליטתם של חסידי גור (הסיעה המרכזית באגודת ישראל) (לוי, 1990). **יתד נאמן** הוקם בשנת 1984 בידי הציבור הליטאי (שלימים יקים גם את מפלגת דגל התורה). הליטאים הרגישו שנים רבות שהמודיע איננו משקף את עמדותיהם ולא נותן יחס נאות למנהיגיו הרוחניים. המילה "יתד" היא ראשי תיבות של יומון דעת תורה (זו של הליטאים כמובן). **המבשר** נוסד בשנת 2008 והקמתו מבטאת פיצול נוסף בעיתונות החרדית. החסידיות הקטנות (ובהן חסידות סלונים, שמצאה עצמה בפרשת עמנואל בלב הסערה), המכונות בז'רגון החרדי "כלל חסידי", לא קיבלו ביטוי הולם ביומונים הקיימים וביוזמת חבר הכנסת (לשעבר) מאיר פורוש החלו להוציא יומון לעצמן.³

שני מאפיינים עיקריים נדונו בהרחבה במחקר על ייחודה של העיתונות החרדית בעיתונות של היום בישראל: הצנזורה והמגמה האידיאולוגית/פוליטית. הצנזורה מתבטאת בהתעלמות מנושאי מין, פשע חמור, תרבות ישראלית/מערבית וספורט, בפיקוח ועדה רוחנית-רבנית על תכני העיתון, בשימוש בשפה "מכובסת" בנושאים הקשורים בנשים, בהיעדר תמונות של נשים ובפיקוח קפדני על מודעות המתפרסמות

תקשורת ומיעוטים

כלי התקשורת הכלליים מתעלמים בדרך כלל ממיעוטים ומקבוצות שוליים (Andrew et al., 1994). ההתייחסות אליהם מבטאת במקרים רבים דעות קדומות וסטראוטיפים והאשמתם באחריות לבעיות הרוב ובהיותם קיצוניים ולא רציונליים (Cottle, 2000). בני מיעוטים לא מועסקים בדרך כלל בכלי התקשורת הכלליים ובכך מציבים האחרונים גבול בין "אנחנו" לבין "הם" (Jakubowicz et al., 1994; Browne, 2005).

קבוצות המיעוט נוטות לפצות על היחס השלילי אליהן ועל היעדרן מכלי התקשורת הכלליים בהקמת כלי תקשורת משלהן (Georgiou, 2006). כלי תקשורת אלה נתונים תחת פיקוח פוליטי או חברתי של גורמים בקבוצת המיעוט (Mquail, 1992) וסדר היום שלהם שונה מזה של כלי התקשורת של הרוב. הוא מכוון להגן על המיעוט כמעט "בכל מחיר" (כספי וואיאס, 2008) ולהגביר את תחושת המובלעת של המיעוט (Riggins, 1992).

החברה החרדית והשסע החרדי-חילוני

החברה החרדית היא חברה רבת פנים וקבוצות הגדלה משנות השבעים של המאה העשרים בקצב מהיר מאוד. למרות הגיוון בחברה זו ניסו חוקרים רבים לענות על השאלה: "מיהו חרדי?". בסקירת התשובות אני מבחין בין ההיבט האידיאולוגי (ההשקפה החרדית) לאורח החיים. מול התפיסה החילונית, המעמידה במרכז עניינה את האדם, מעמידה התפיסה החרדית את אלוהים במרכז. שני גורמים מתווכים בינו לבין האדם: לימוד התורה ושמירת מצוות, והנהגת ראשי הקהילה – רבנים ואדמו"רים (בראון, 2005; Kaplan, 1992). בניגוד לתפיסה החילונית, הרואה בעולם הזה את תכלית הקיום ואשר עד לעידן הפוסט-מודרני אף ראתה את המין האנושי כחותר לקידמה מבחינת התפתחותית, טוענת התפיסה החרדית שהעולם היהודי היה בעבר במצב מתקדם יותר (אם ראשונים כמלאכים או כבני אדם) והעתידי הצפון לאדם בעולם הבא הוא תכלית קיומו (ברויאר, 2006; Heilman, 1992).

מתפיסות אלה נגזרים עקרונות ודרכי חיים מגוונים: הגישה החרדית דוגלת בהחמרה הלכתית בגלל "ירידת הדורות" (Soloveitchik, 1994), ומתוך התנגדותה למודרניזם המקדש את ההשכלה היא מעדיפה את האמונה התמימה (בראון, 2007). עקב נטייה שמרנית זו התנגדה החברה החרדית לכל התנועות המודרניות הכלליות (השכלה, סוציאליזם וליברליזם) ולא לה שבעולם היהודי, ובראשן הצינונות (רביצקי, 1993; דן, 1997).

אורח החיים החרדי קשור לתפיסות אלה. כתוצאה מן האמנציפציה ומנפילת חומות הגטו נאלצו החרדים לבנות באופן מלאכותי "תרבות מובלעת" שמבדילה אותם מן החברה הכללית מן הבחינות הגאוגרפית והתרבותית (לוי, 1988; שלהב, 1991; סיון, 2004). החרדים בישראל ובעולם חיים באזורים נפרדים "מקודשים", המספקים את הצרכים הגשמיים והרוחניים של תושביהם. המובלעת בישראל אף התחזקה כתוצאה מהיווצרות "חברת הלומדים", שבה רוב הגברים החרדים אינם עובדים לפרנסתם אלא לומדים בישיבות ובכוללים (פרידמן, 1991; קהת, 2006).

החברה החרדית שוללת את המודרנה כתפיסת עולם, אולם בניגוד לקהילות אנטי-מודרניות במערב, דוגמת האימיש, היא נוקטת גישה פרגמטית לחידושים טכנולוגיים ולמעורבות פוליטית במדינה המודרנית.

הכותרת נובעת מהנחה שעיקר תשומת הלב של קוראי עיתון רבים כיום מופנית אל הכותרות והעורכים בוחרים לשקף דרכן את עמדתם האידאולוגית (Van Dijk, 1988, 1991). בחנתי היכן בחרו עורכי העיתונים החרדיים לדווח בכותרת על התפתחויות הפרשה כנגד המקומות שבהם הודגשה כבר בכותרת ביקורת על רשויות השלטון השונות. (3) ניתוח ההקשר. בתאוריית המסגור ישנה חשיבות רבה למסגרת הרחבה יותר מבחינה תוכנית שאליה מוכנסת הפרשה (Braddock, 1958). בהתאם לכך נבחנו ההקשרים שניתנו לפרשה ביומונים החרדיים במנעד שבין מחלוקת מקומית שסופה להיפתר בפשרה למחלוקת כוללת שאין להתפשר בה בכל מחיר. בבחינת המסגור נבדקה גם הזיקה שיצרה העיתונות החרדית בין פרשת עמנואל למאורעות אחרים שהיו על סדר היום התקשורתי שלה באותה עת.

תחילתה של פרשת עמנואל הייתה בצו על תנאי של בג"ץ בשנת 2008, ונכון לזמן פרסומו של מאמר זה טרם נסתיימה לחלוטין. המחקר התמקד בשיאי הסיקור של הפרשה בין אפריל 2010, אז החלו היומונים החרדים לדווח ברציפות על הפרשה, לשלהי יוני 2010, לאחר כניסת הורי הבנות לכלא, עת הגיעה הפרשה לשיאה מבחינת הדיווח העיתונאי.

ממצאים

סדר היום: מתח ביחסי החרדים עם המדינה

ראשיתה של פרשת עמנואל בדממה תקשורתית חרדית. צו על תנאי שהוציא בג"ץ ביולי 2008 למשרד החינוך דרש ממנו לנמק מדוע לא תלמדנה כל הבנות מעמנואל במסגרת אחת בבית הספר. הצו לא זכה להתייחסות ביומונים החרדיים.⁴ במשך קרוב לשנתיים הסיפור לא עמד במוקד תשומת הלב של היומונים.

גם כאשר הורה בג"ץ באפריל 2010 על קנס יומי לחינוך העצמאי עד ליישום ההחלטה בדבר איחוד המגמות בבית הספר, לא קיבלה ההכרעה כותרת ראשית באף אחד מן היומונים החרדיים.⁵ התגובה הבולטת של העיתונות החרדית באותם ימים הייתה דיווח על התייעצויות קדחתניות של העסקנים עם הרבנים.⁶ הנכונות לפרשה התבטאה גם במכתב ששלחו ראשי החינוך העצמאי להורים, המורה להם לקיים את צו בג"ץ.⁷ הבלעת הפרשה בעיתונות החרדית בולטת לנוכח תגובתו הבוטה של האדמו"ר מסלונים שאמר כי מדובר במאבק עקרוני ולכן יש להיות מוכנים אף ללכת לבית הסוהר.⁸ קריאתו זו לא הצליחה לרתום את היומונים החרדיים למאבק בשלב זה.⁹

החודשים אפריל-מאי 2010 שבהם התקבלה הוראת בג"ץ לקנוס את החינוך העצמאי היו סוערים בציבור החרדי. המערכה המרכזית שבה עסקה העיתונות היומית בתקופה זו הייתה פרשיית הקברים בבית החולים ברזילי שבאשקלון. בסופה, בגלל מחאה ציבורית ולחץ של התקשורת הכללית, הכריע ראש הממשלה להעתיק את הקברים, בניגוד לעמדת המפלגות החרדיות. פרשה זו נתפסת ככישלון מוחץ של ההנהגה הפוליטית החרדית, שלא הצליחה להשיג פשרה מנהלית בעניין. הכישלון הביא ביטויי דאגה ביומונים החרדיים מן הכרסום המסתמן בכוח ההרתעה החרדי.¹⁰

המפלה במאבק על הקברים השפיעה על אופן מסגור המערכה החדשה בעמנואל בעיתונות החרדית, והכישלון להגיע להסדר של פשרה חיזק את נכונותה ללכת למאבק עד הסוף. יתרה מזאת, התקשורת החרדית בפרשת עמנואל הייתה תמונת ראי לתקשורת הכללית בפרשת

(“חדשות 24”)

בעיתון (מיכלסון, 1990; עמיאור, 2002; נריה בן-שחר, 2008). המגמה האידאולוגית/פוליטית מתבטאת בכך שהאידאולוגיה קודמת לחובת הדיווח העיתונאית. העיתון מבליט את הגורמים הפוליטיים שאליהם הוא קשור על חשבון גורמים פוליטיים אחרים, מותח ביקורת על העולם החילוני, מצדיק את העולם החרדי ומטשטש גבולות בין דיווח עיתונאי לבין הבעת עמדות (לוי, 1988; כספי ולימור, 1992; קפלן, 2006). מגמה זו מביאה את העיתונות החרדית להגן על החרדים בכל מחיר בנימוק שהם מיעוט נרדף בידי החברה והתקשורת החילונית. מאפיינים אלה בולטים ביתר שאת בעיתונות החרדית היומית לעומת השבועונים הפתוחים יותר למגוון דעות פנים חרדי ולביקורת פנימית, והיוצאים ברובם למטרות מסחריות ולא אידאולוגיות-פוליטיות.

מתודולוגיה

המחקר המוצג להלן הוא מחקר איכותני המבוסס על תאוריה המעוגנת בשדה (Glaser & Strauss, 1967; Denzin & Lincoln, 1994). קורפוס המחקר כלל את שלושת היומונים החרדיים המודיע, יתד נאמן והמבשר. יומונים אלה נבחרו מפני שהם מייצגים את גונו המגזריים של הממסד החרדי ומבטאים את התפיסות האידאולוגיות והחברתיות שלו.

הבסיס לניתוח הטקסטים הוא תאוריית ההבלטה (Priming Molotch & Lester, 1974; Stone, Ladd & Gabrieli, 2000), המתמקדת בהחלטתם של עורכי העיתונים לתת משקל מיוחד לפרשה ספציפית במכלול האירועים שעל סדר היום התקשורתי. לשם כך ערכתי ניתוח טקסטואלי של העיתונות החרדית על פי שלושה פרמטרים עיקריים: (1) מיקום הכתבה. הספרות התאורטית מייחסת משקל רב למיקום הסיפור בגיליון (Altheide, 1996; Hijmans, 1996). משום כך נבחרו לניתוח טקסטים שמוקמו בעמוד הראשון ומאמרי המערכת של העיתון שעסקו בבית הספר בעמנואל באופן ישיר. (2) ניתוח כותרות. בחירת

מוסכמת.²⁰ מאמר המערכת של **המודיע** התייחס במפורש למחויבות האזרחית לבית המשפט והזהיר מהתנגשות סמכויות.²¹ עם זאת, איום בג"ץ במאסר על ההורים הסרבנים בעמנואל בערב שבועות היה בכותרות העמוד הראשון של כלל היומונים החרדיים. **המודיע והמבשר** הופתעו מהאיום במאסר והדגישו את המעבר של בית המשפט מהבנה לכפייה חסרת תקדים.²² תגובתם הייתה חריפה והפכה את הפרשה לחלק מן המאבק לשמירה על המסורת במהלך הדורות. מאמר המערכת של **המבשר** עסק בנצחיות התורה שעמדה גם ברדיפות האינקוויזיציה והק-ג-ב וקבע שהיא תשרוד למרות פסיקות בג"ץ.²³ האיום במאסר גרם למעבר לרטוריקה מלחמתית נגד בג"ץ. הרב ליפקוביץ הליטאי קרא לנכונות למאסר ובלבד שלא לקבל את פסיקת בג"ץ. דבריו צוטטו בכל העיתונים וקיבלו חיזוק בקריאות דומות של האדמו"ר מסלונים ובן האדמו"ר מוויז'ניץ.²⁴ התגייסות האדמו"רים החסידיים והרבנים הליטאיים למאבק אפשרה לעיתון **המבשר** להקצין את עמדתו ולקבוע שמאחורי ההורים בעמנואל עומדים חצי מיליון חרדים שרואים בפרשה ניסיון לכפות העברה על הדת.²⁵ באמצע חודש יוני נקבע סופית האופן שבו מסגרו כל היומונים החרדיים את הפרשה – מאבק של בג"ץ בעולם התורה. פסיקת בג"ץ שפסלה את הקצבה להבטחת ההכנסה לחרדים הייתה "אקדח מעשן" והוכיחה את עוינותו לעולם התורה. זהו השלב שבו גם **יתד נאמן** נחלץ למערכה בכל כוחו. המאבק על לימוד התורה ועל מעמד האברכים הוא מרכזי בתפיסת העולם של העיתון הליטאי, וכל חמשת העמודים הראשונים של העיתון הוקדשו לפסק האברכים, לחפירות הקברים באשקלון וביפו ולפרשת עמנואל. בכותרת הראשית קבע העיתון שמסע ההסתה הבלתי פוסק של בית המשפט נגד הציבור החרדי הגיע לשיא חדש וטען שמדובר בהכרזת מלחמה.²⁶ בצד קביעה זו הביע העיתון את נכונותו למאבק לקראת פסיקת בג"ץ בעניין עמנואל.²⁷

גם **המבשר** הקדיש את העמוד הראשון כולו למתח הגואה ביחסי המדינה עם החרדים. הכתבות עסקו בעוינותו של בג"ץ לתורה וקבעו שמדובר בצעד ראשון לקראת ביטול מעמד בחורי הישיבות בישראל.²⁸ מאמר המערכת של העיתון תקף בחריפות את בג"ץ וטען שבכל מקרה הוא יפסוק נגד החרדים.²⁹ פסיקת בג"ץ בעניין האברכים הוסיפה להדהד שבועות לאחר מכן, כאשר מאמר המערכת של **המבשר** קשר בינה לבין חוסר הנכונות להגיע לפשרה בפרשת עמנואל. שני אירועים אלה הוכיחו לדעתו שבג"ץ סבור ש"מה שלא הולך בכוח הולך בעוד יותר כוח".³⁰

מסגור הפרשה כמאבק עקרוני בעקבות כישלונות הפשרה
פרשת עמנואל לא הייתה חייבת להסתיים בקרב ראש בראש בין בג"ץ לחרדים. לאורך כל הפרשה נעשו ניסיונות להגיע להסדר של פשרה. כמה הסדרי פשרה היו קרובים למימוש ורק כישלונם גרם להתפתחותה של הפרשה לממדים חריגים אפילו בקנה המידה של יחסי המדינה והחרדים בישראל.

ביומונים החרדיים היה הבדל בין גישותיהם של **המבשר**, שחתר להסלמה, לעומת **יתד נאמן** שביקש בכל הכוח פשרה והמודיע – בתווך. אפשר למצוא קשר ישיר בין זיקתם של היומונים השונים להורי הבנות בעמנואל למידת המיליטנטיות שהם נקטו. **המבשר** מייצג את החסידיות הקטנות שנמצאו בפרשה בקו החזית ולפיכך הוא הגן עליהן מלכתחילה ובצורה בוטה. **המודיע** ויותר מכך **יתד נאמן** מייצגים את בעלי השליטה במרכז החינוך העצמאי (חסידות גור והליטאים) ולפיכך

אשקלון. כשם שהתקשורת הכללית ראתה בניסיונה של ממשלת ישראל להעתיק את מקומו של האגף החדש בבית החולים כחציית קו אדום מצד החרדים, כך ראתה העיתונות החרדית את הניסיון להכתוב להורי הבנות בעמנואל את אורח חייהם כחציית קו אדום מצד בית המשפט העליון.¹¹ התחושה של החרדים כי מדובר במתקפה מתוזמנת עליהם ועל אורחות חייהם, התחזקה בעקבות קריאתו הבוטה של ראש עיריית תל-אביב רון חולדאי נגדם בכנס על לימודי הליבה. בדבריו נגד הציבור החרדי אמר חולדאי: "חייבת לבוא התפכחות, ואולי אף התמרדות, בקרב הרוב האזרחי הדומם, שתשיב לדמוקרטיה הישראלית את זכותה ויכולתה להתערב באותן סוגיות שהן בנפשה – כמו סוגיית החינוך".¹² התגובה ביומונים החרדיים על מה שנתפס אצלם כהסתה וכאיום על האוטונומיה שלהם הייתה חזרה להצהרות יסוד על אורח החיים החרדי שלא ישתנה תחת לחץ. **יתד נאמן** הבהיר שמדובר בהתקפה מתוכננת וציטט את דברי חבר הכנסת משה גפני: "אני לא יודע לאן הולכת כל המתקפה המתוזמרת נגד הציבור החרדי [...] אבל אני מודאג בשבועות האחרונים ממה שקורה פה במדינה".¹³ העיתון התייחס גם לטענות על גזענות חרדית בפרשת עמנואל כחלק מן המתקפה על הציבור החרדי ושלל אותן בתוקף.¹⁴

שבוע שבו התפרסמו הצהרותיו של רון חולדאי הגיעה פרשת בית הספר בעמנואל לכותרות היומונים החרדיים. הכותבים התייחסו מעתה לפרשה כחלק מניסיון רחב יותר לפגוע בעצמאות החינוך החרדי, המתבטאת גם בעתירות לבג"ץ נגד חוק הישיבות הקטנות שהוגשו באותה עת.¹⁵ האמירות על חשיבות החינוך ועל השמירה עליו קיבלו משמעות חדשה.¹⁶ **המבשר** ביקש להפוך את המאבק הקונקרטי למאבק על ה"חינוך הטהור", בהדגישו את ההסתה בעיתונות החילונית כנגד ההורים: "המטרה היא אחת ויחידה – לפגוע בציבור ההורים המבקש לחנך צאצאיהם עלי-פי השקפת עולם המודרכת ע"י מרנן ורבנן גדולי וצדיקי הדור שליט"א".¹⁷

באמצע חודש מאי התחיל פינוי הקברים בבית החולים ברזילי והעיתונות החרדית הדגישה את התחושה שהחרדים תחת מתקפה. ביטויי המצוקה היו כפולים: הן בגלל ההכרעה נגד עמדת החרדים והן בגלל האכזריות הקשורה ב"מראות הזוועה" הנובעים מחילול קברי הקדמונים.¹⁸ מאמר המערכת של **המבשר** יצא נגד הליכוד וטען שהמפלגה שאמורה להיות קרובה למסורת ולחרדים בוגדת בהם. נוסף על כך ערך העיתון חשבון נפש על הירידה בהשפעתם של החרדים: "במשך למעלה משישים שנותיה של המדינה לא היה כדבר הזה אשר גדולי הדור [...] כולם כאחד מורים כי אין שום היתר לערוך חפירות באתר בית החולים ברזילי באשקלון והממשלה עושה עצמה כחרשת ועוטה מעטה אילמות!!!".¹⁹

ההקשר: יחסי החרדים עם בג"ץ

יחס החרדים לבית המשפט העליון סבוך ותלוי בחוט השערה. במשך שנים רבות נתפס בית המשפט העליון כגורם עוין להם וכאחראי מרכזי לשחיקה במעמד הדת ובמעמד החרדים בישראל. טינתם לבית המשפט מתבטאת ביחס מתריס של רבנים גדולים כלפיו, בהפגנות נגדו ובאמון הנמוך שרוחשים חרדים למוסד זה (הרוביץ, 2001; ברזילי, 2003). למרות יחס זה נזהרו היומונים החרדים בתחילת הפרשה ולא יצאו נגד בית המשפט העליון. גם כאשר הורה בית המשפט לקנוס את מרכז החינוך העצמאי, הדגישו העיתונים את נכונותו להגיע לפשרה

העולם היהודי והקפיד להראות בכל יום תמונות של רבנים תורמים לקרן המרכז את המאבק. הקן הלעומתי אף התבטא בנכונותו של חבר הכנסת פורוש להעביר את לשכתו לתוך הכלא.⁴⁰ יתד נאמן, למרות התגייסותו העקרונית, לא הזכיר את הפרשה בכותרות הראשיות במשך קרוב לשבועיים. רק עם החלטת בית המשפט על שליחת ההורים הסרבנים לבית הכלא ויתר יתד נאמן סופית על נכונותו לפשרה.⁴¹ לראשונה קיבלה הפרשה כותרת ראשית בעיתון ביום שאחרי הפסיקה. העיתון יצא נגד דברי השופט לוי על עדיפותו של בג"ץ על הרבנים. גם בימים שלאחר מכן גויס יתד נאמן לדיון העקרוני על המאבק בין שלטון התורה לשלטון המשפט. מטרת העצרת לדידו הייתה להראות שהתורה מנצחת.⁴² הרדיפה, שלטענת העיתון לא היה כמו בעבר מצד בית המשפט העליון, לא הייתה של ההורים בלבד אלא של כל היהדות החרדית העומדת למשפט.⁴³

בימים שלאחר העצרות ההמוניות טען יתד נאמן שגם העותר הבין שטעה והוסיף שמדובר במסע רדיפה והסתה נגד הציבור החרדי.⁴⁴ עם זאת היה הוא הראשון שהוריד את הנושא מן הכותרת הראשית שלו. מכאן ועד לדעיכת הפרשה העמיד העיתון את הפרשה רק פעמיים בראש הגיליון. בפעם הראשונה כדי להצביע על אכזריות בג"ץ ברצון לשלוח את האמהות לכלא, ובפעם השנייה כדי לקבוע שאסירי עמנואל שוחררו אף שעמדו על עקרונותיהם.⁴⁵

מסגור הפרשה בממדים מיתיים

לאורך כל הפרשה נעו היומונים החרדיים בין רצון להציגה כמחלוקת נקודתית לניסיון לראותה בהקשרים רחבים יותר. הסוגיות הקונקרטיות שהודגשו בעיתונות היו השאלה אם מדובר בהפרדה עדתית או בהפרדה על רקע אדיקות דתית ובגבולות האוטונומיה של החינוך החרדי. במקרים שבהם בחרה העיתונות לראות בפרשה סוגיה רחבה יותר היא קשרה אותה ליחסי המדינה עם החרדים, למאבקים היסטוריים על שמירת היהדות ולמאבק מיתי בין "כוחות האור" ל"כוחות החושך".

גם בתחום זה היה פער בין המבשר והמודיע שנטו לשוות לפרשה ממדים מיתיים והדגישו את היותה מרדף של בג"ץ את כלל הציבור החרדי, בעוד יתד נאמן עסק בגבולות האוטונומיה של המגזר החרדי ובחובה לציית לגדולי התורה גם נגד בג"ץ. אולם הרגע שבו הורה בג"ץ על משלוח ההורים לבית הכלא היה מפנה באופן הביטוי של היומונים החרדיים.

ביום שלאחר החלטת בית המשפט על כליאת ההורים נדפסה הכותרת הראשית בעיתון המבשר בגופן גדול מן הרגיל והתפרסת על פני עמוד שלם: "הלם ותדהמה. בג"ץ שולח לכלא הורים המצייתים לדעת תורה".⁴⁶ "מצב החירום" שאליו נכנס העיתון ניכר גם בכותרת "ה' הוא האלוקים", שהוצגה בראש כל עמודי העיתון. לראשונה הוקדש כל הדף הראשון לפרשה, ומאמר המערכת, שעבר באופן חריג לעמוד הראשון, יצא חוצץ כנגד בית המשפט ש"חצה את כל הקווים האדומים". הכתבה הראשית בעיתון עסקה בכך שלנציג ההורים לא ניתנה כל אפשרות להתגונן בפני השופטים, דבר שהוכיח, לדעתו, שדובר ברדיפה. העיתון הציב גם את הסוגיה העקרונית שעלתה מן המאבק על סמכות "בג"ץ או בד"צ", והראה שבג"ץ מעוניין לקעקע את סמכות הרבנים.⁴⁷ הציטוט הבולט מפיו של השופט אדמונד לוי היה: "אני לא מכיר שום החלטה של בית משפט שצריכה אישור של רב. הדבר מעורר בי חלחלה".⁴⁸ כנגד זאת כתב הפרשן הפוליטי של

האינטרסים שלהם בפרשה היו מורכבים יותר. עם זאת, השתייכותם של ההורים לזרם החסידי יכולה להסביר את ההזדהות הרבה יותר של המודיע עם מאשר יתד נאמן הליטאי.

כאשר פרשת עמנואל החלה "להתחמם", עם הוראת בג"ץ על קנס לחינוך העצמאי, המשיכו כל העיתונים לדווח על ניסיונות הפשרה. נראה שמרכז החינוך העצמאי נטה להקשיב להוראת בג"ץ והיומונים החרדיים דיווחו על הוראתו להורים לאחד את המגמות בעמנואל בהתאם לצו בג"ץ.³¹

בהמשך סיקרו היומונים ניסיונות פשרה נוספים בסוגיית בית הספר. הפתרון הפרגמטי היה סגירת "המגמה החסידית" ומעבר הבנות האשכנזיות לבית ספר מחוץ לעמנואל.³² בניגוד לבג"ץ, שנתפס כעוין, נעשה מאמץ להגיע להסכמה עם ראשי משרד החינוך על לימודי הבנות בבני ברק. המהלך קיבל את ברכת האדמו"ר מבעלז, הנזהר בדרך כלל מעימות עם החברה הכללית, אך נבלם על ידי היועצת המשפטית של משרד החינוך והעיתונים החרדיים דיווחו על כך בתדהמה.³³

סיכול המעבר ללימודים בבני ברק הכניס את הגורמים הדוחפים לפשרה למבוי סתום, ולתוך הווקום שנוצר נכנסו אלה שמלכתחילה לא האמינו בה. המבשר הביע את תסכולו בקביעתו שההוראה לצאת ללמוד מחוץ לעמנואל נבעה מרצונם של רבנים "להימנע מהתנגשות עם הבג"ץ", ולפיכך שלילת האפשרות הזו על ידי משרד החינוך נתפסה כרדיפה מכוונת.³⁴ מבחינת עיתון המבשר שעת הרצון חלפה. למחרת כישלון הניסיון להעביר את הבנות לבני ברק הציג המבשר בכותרת ראשית ראשונה שעסקה בפרשה את דברי האדמו"ר מסלונים. הקו שהוביל האדמו"ר (שקיבל עתה את מלוא תשומת הלב של העיתון) דימה את מסירות הנפש של ההורים לחשמונאים, עודד אותם להקריב את נפשם כרבי עקיבא, והביע את נכונותו האישי להצטרף אליהם. קביעות אלה חיזקו את הקו שהפך את המאבק הספציפי למיתולוגי ואת פרשת בית הספר לחלק ממאבקי ההישרדות ההיסטוריים של עם ישראל. בדבריו יצא האדמו"ר מסלונים נגד הגישה הזהירה בהנהגה החרדית: "אנשי עמנואל, אתם הרמתם את כל כבוד היהדות החרדית, בכל מאבק שהוא לבסוף תמיד נכנעו וחיפשו כיצד להתפשר בסוף. אבל אתם קמתם דור חדש שלא חפצים בפשרות [...] שמוכנים ללכת לבית סוהר".³⁵

התייצבות המבשר לצד האדמו"ר מסלונים ביטאה יותר מכול את חוסר הסיכוי בעיניו להגיע לפשרה בפרשה. הפרשה, לתפיסתו, הייתה רדיפה שנבעה מקנאה בגידול בחינוך החרדי, והביקורת על בית המשפט הפכה לטענה על צביעות בגלל הייצוג הנמוך של מזרחים בבית המשפט העליון. העיתון אף הכריז על הקמת ועד שיממן את התמיכה בהורי תלמידות "המגמה החסידית".³⁶

יתד נאמן והמודיע לא היו שותפים לקו שהוביל המבשר. המשנה למנכ"ל החינוך העצמאי, הרב צבי בוימל, הבהיר בראיון ליתד נאמן שהקו הזהיר טרם מוצה ושיש להמשיך במגעים עם משרד החינוך. הוא אף תקף את ההצהרות חסרות הבסיס והמתלהמות בעיתונים אחרים.³⁷ רק כאשר התפרסמה קריאת קודש של גדולי הרבנים לטובת העניין נגרר העיתון להכרה שמדובר בשלב חדש במאבק.³⁸ מאמר המערכת שלו הבהיר שמדובר באירוע המשליך על צביון החינוך החרדי בכל מקום.³⁹ גם האש של יתד נאמן ניצתה.

עתה ניכרה בכל העיתונים נכונות למאבק, אך גם בשלב זה ניכר הפער בין היומונים. המבשר הודיע על הפגנת ענק שתתקיים בכל רחבי

(“חדשות 24”)

הכלא. יתד נאמן לעומתו עסק בפרשה בהיקף נמוך יותר, העניק לה את הכותרת הראשית פעמים ספורות בלבד והוריד אותה מן הכותרות עוד לפני יציאת ההורים מן הכלא. (3) הובלה או היגררות. לאורך רוב הפרשה ביקש המבשר לעצב דעת קהל נכונה למאבק לעומת יתד נאמן, שחתר לפשרה. רק יציאתם של רבנים חשובים, ובהם גדולי הרבנים הליטאים, בקריאת קודש למאבק, חיייבו את יתד נאמן להצטרף למערכה. (4) מאבק מיתולוגי או היסטורי. עם ההסלמה בפרשה לאחר ההוראה לשלוח את ההורים לכלא העניק המבשר לפרשה נופך מיתי של קידוש השם ושל מלחמת בני אור בבני חושך לעומת יתד נאמן, שחיבר אותו למאורעות היסטוריים מכווננים אך התמקד בציות לדעת תורה.

דיון: פרשת עמנואל, מעבר לקווים האדומים

פרשת עמנואל הפכה מסוגיה מקומית למאבק על עתידה של החברה החרדית ש"יש למסור עליו את הנפש". ההתמודדות עם אירועי הפרשה ותהליך ההידרדרות בסוגיות שעלו ממנה ניכרו בהתגייסות ההדרגתית של כל היומנים החרדיים, בהסלמת טון הכתיבה ובהענקת מעמד מכריע לקולות המיליטנטיים. בנייתו הממצאים עמדנו על ארבעה גורמים שהביאו את היומנים החרדיים למסגר את הפרשה כסוגיה עקרונית ש"יש למסור עליה את הנפש": (א) התקופה המתוחה ביחסי המדינה

העיתון, ש"אם השופט הפך את כל הנושא למאבק על סמכות החינוך, כדאי שישמע במו אוזניו שלא נפער אפילו סדק קטן בנאמנות ההורים לעמדת היהדות וההלכה".⁴⁹ הפיכת הפרשה למחלוקת עקרונית בשאלת הסמכות הפכה אותה לבלתי ניתנת לגישור.

למחרת ביקש המבשר להוכיח שהציבור החרדי כולו נכון למלחמה. כותרות העיתון השתמשו בשתי סיסמאות השאולות, לא פחות, מהמנון נטורי קרתא: "התורה היא חיינו ולה אנו נאמנים", ו"לקדש שם שמים". ההכרזה על עצרת רבת משתתפים שתוכננה במשך שבועיים הפכה למציאות שהמבשר שימש לה שופר ומעורר מחאה. כדי להוכיח לציבור הקוראים שמדובר ברדיפה של בג"ץ גויס הסוציולוג עוז אלמוג, שקבע בראיון שערך עמו המבשר כי "הבג"ץ מפעיל רודנות ועריצות דמוקרטית".⁵⁰ ציטוט אמירתו של האדמו"ר מסלונים כי כיתות של מלאכי השרת ילוו את הנכנסים לכלא השלים את מעבר הפרשה ממחלוקת קונקרטית לעולם החוויה הדתית.⁵¹

ההחלטה של בית המשפט על בית הכלא קירבה גם את המודיע הראות את הפרשה כמאבק מיתי של בג"ץ בציבור החרדי. העיתון טען שמדובר בהכרזת מלחמה על הציבור החרדי שמטרתה לגרש ציבור זה מן הארץ. הורי הבנות הוכרזו כ"עולי הגרדום הבג"ץ".⁵² בדומה לעיתון המבשר הדגיש גם המודיע את דברי האדמו"ר מסלונים על נכונותו לעמוד מול כיתת יורים ולא להישמע להוראות בית המשפט העליון.⁵³ ההוראה על כליאת ההורים יצרה "עליית מדרגה" אפילו ביתד נאמן, שראה עתה בפרשה אירוע היסטורי מכונן. העיתון טען שבג"ץ לא נזהר במה שאפילו השופט ברק נשמר ממנו, והוא הכריזה בשאלת קדימות משפט המדינה או משפט התורה. העיתון הציג את הכליאה כרדיפה חסרת תקדים של בג"ץ, השווה אותה לרדיפות אנטיוכוס והיבסקציה הסובייטית וקבע שבית המשפט ייכשל כפי שהללו נכשלו.⁵⁴ הדיווח ביומנים החרדיים ביום שאחרי ההפגנה הגדולה נועד להצביע על כך שמטרות המאבק הושגו. המטרות חרגו מהפרדת בית הספר בעמנואל ומן המאבק בבג"ץ ועברו לעתים לעולם האמונה והחוויה הדתית. המבשר הצביע על כך שהעצרות הוכיחו את הנאמנות לתורה ויצרו קידוש ה'.⁵⁵ מאמר המערכת של העיתון התפעל מדמעות הכאב של מקדשי השם והביע שמחה על גודל המעמד. העיתון גם הכריז על ניכור מבית המשפט ומפסיקותיו: "איננו מכירים בחוקיהם ובפסקיהם".⁵⁶ באותו יום הוציא העיתון לאור מוסף מיוחד שהוקדש לפרשת עמנואל ושלושת המאמרים המרכזיים בו קבעו שלושה עקרונות: מלחמה ללא פשרות,⁵⁷ אירוע נדיר וככזה ייזכר לדורות,⁵⁸ והיותו עלילת דם של בית המשפט בישראל.⁵⁹ כותרת הגיליון הייתה "הציבור החרדי בכלא". המודיע דיווח בהתרגשות על קידוש שם שמים והצביע על כך שבג"ץ הרב עובדיה יוסף קרא להתרחק מבג"ץ.⁶⁰ יתד נאמן נותר אף הוא נאמן לקו המינוי שלו: המפגן רב העוצמה הוכיח שהתורה היא מעל לכל וציבור שומרי התורה נשמע אך ורק לדיני התורה ולרבנותו.⁶¹ ההבדלים בין היומון החרדי הלוחמני בפרשה, המבשר, ליומון שהוביל את הקו המתון, יתד נאמן, ניכרים בארבעה היבטים: (1) מאבק עקרוני או מקומי. המבשר סימן את הפרשה כסוגיה עקרונית כאשר בג"ץ מאיים על ההורים במאסר. יתד נאמן, לעומתו, החליט לראות בפרשה מאבק עקרוני רק לאחר פסיקת בג"ץ בעניין אבטחת ההכנסה לאברכים מספר שבועות מאוחר יותר. (2) מרכזיות הפרשה או שוליותה. המבשר הקדים לדון בפרשה, נתן לה את הכותרת הראשית פעמים רבות ועסק בה ברציפות עד לדעיכתה לאחר שחרור ההורים מן

חודשים מספר לאחר הפרשה באו לבתי הוריים במגמה החסידית גובים מטעם בית המשפט כדי ליטול את הקנסות שהוטו עליהם. האיום הראשוני של ההורים על בית המשפט היה שילכו שוב לבית הסוהר, אולם משעה שהסנקציה של בית המשפט חזרה להיות כלכלית גרדא איום ההורים לא עורר הדים ביומונים החרדיים. הללו נאלצו לשלם את הקנס (עם תמיכה חיצונית) עד תומו.⁶²

האם "אסטרטגיה של גישה עקיפה" (לידליהארט, 1978), שאיננה מבקשת להגיע להכרעה במוקד המחלוקת, ורווחת בעיצוב מדיניות ציבורית (Brimley & Singh, 2008; Persson et al., 2010) הייתה יכולה להביא לתוצאות אחרות? האם שלושת היומונים החרדיים (כולל אלה שלא ששו לקרב) היו מתגייסים לטובת הורי המגמה החסידית גם אם בית המשפט היה מסתפק בסנקציות כלכליות? האם יציאה של בנות המגמה החסידית ללימודים בבני ברק במוסד לימודי שבו מכירה המדינה היה מביא להרגעת הרוחות?

פרשת עמנואל תמה ולא נשלמה. מצוקת הקבלה של בנים ובנות ממוצא מזרחי לתלמודי תורה ולסמינרים של החינוך העצמאי מבעבעת מתחת לפני השטח, ונכונות מוסדות המדינה לממן מוסדות חינוך בלא פיקוח חיצוני הולכת ופוחתת (Zehavi, 2009). סוגיה דומה על לימודי יסוד בתלמודי התורה לבנים עומדת כיום למבחן בג"ץ. פרשת עמנואל כפי שהשתקפה ביומונים החרדיים עשויה לחזור על עצמה אם סנקציה של משלוח הורים לכלא תינקט בידי בית המשפט.

פתרון הפשרה שהושג בשלב זה – מוסד פטור חדש ללא מימון מדינתי – הוא תקדים שייבחן במעבדת הניסויים של עמנואל. התערבות מצומצמת יותר של בית המשפט ב"מחיר" של היעדר תקצוב מדינתי עשויה ליצור איזון טוב יותר בין הרצון להיבדלות של חלק מהקהילה החרדית לבין הצורך לקחת אחריות להיבדלות זו. זהו גם פתרון שעשוי למנוע את העימות הבא, ככל הנראה, כי כותרות הוא לא יתפוס כמו הליכה לכלא.

הערות

- 1 י' ריבלין, "כל המחלות של החרדים בעיר אחת", **כיכר השבת**, 13.8.2009, <http://www.kikarhashabat.co.il/3987.html>
- 2 סופר המודיע, "גם אם יעמידו אותנו לפני כיתת יורים – לא נוותר ולא נתפטר כמלוא נימה", **המודיע**, 24.6.2010, עמ' 1.
- 3 ש' איזנברג, "קול מבשר ואומר", **בחדרי חרדים**, 4.12.2008, www.bhol.co.il/Article.aspx?id=7599
- 4 באותם ימים רק יתד נאמן והמודיע. **המבשר** יצא לאור רק בסוף 2008.
- 5 י' סבר, "בג"ץ מחייב את החינוך העצמאי לכפות על הורים לשלוח את ילדיהם לבי"ס שלו בעמנואל", **יתד נאמן**, 8.4.2010, עמ' 1.
- 6 סופר המודיע, "נמשכת הסערה הציבורית על התערבותו החמורה של בג"ץ בחינוך 'בית יעקב' בעמנואל", **המודיע**, 15.4.2010, עמ' א.
- 7 סופר המודיע, "החינוך העצמאי ידרוש מבג"ץ דיון נוסף בפרשת בית הספר 'בית יעקב' בעמנואל", שם, 16.4.2010, עמ' א.
- 8 סופר המודיע, "פרשת החינוך בעמנואל: מאבק עקרוני על עקרונות היהדות", שם, 11.4.2010, עמ' א.
- 9 אף על פי שזוהו מקור ההשראה לדברי ההורים על נכונותם ללכת לכלא או לעזוב את היישוב. ראו כתבתו של ב' חבר, "לא נסכים בשום פנים ואופן לכפייה אנטי דתית באמצעות בג"ץ", שם, 9.4.2010, עמ' א; ומאמרו של י' טננבוים, "לבית סוהר ולא לבג"ץ", שם, 12.4.2010, עמ' א.
- 10 מאמר המערכת, "אש וקלון", **המבשר**, 17.5.2010, עמ' 2.
- 11 מאמר המערכת, "כל כלי יוצר עלייך לא יצלח", שם, 16.6.2010, עמ' 1.

עם החרדים ותחושה פנים-חרדית של כישלון באירועים שקדמו לפרשת עמנואל; (ב) תחושת רדיפה של בית המשפט העליון שהתבטאה, במקביל לפרשת עמנואל, בביטול הבטחת ההכנסה לאברכים; (ג) כישלונם של ניסיונות לפתרון, ובהם הצעה לשלוח את הבנות ללימודים מחוץ לעמנואל, שנתפסו בציבור החרדי כפשרה משמעותית מצד ההורים; (ד) החלטת בית המשפט לשלוח את הורי הבנות למאסר. הגורם האחרון היה המכריע בהצטרפותו של יתד נאמן לקו המיליטנטי של שאר היומונים ובמעבר של **המבשר**, ובמידה מסוימת גם של **המודיע**, לשפה מיתית ולמאבק של "בני אור בבני חושך".

הקו הדומיננטי בהנהגה הרווחנית והפוליטית החרדית לא ביקש להקצין את העימות בין החרדים למדינה. בשולי המחנה יש קבוצות כמו "העדה החרדית" שאינן נרתעות מעימות כזה ואף נבנות ממנו. "העדה החרדית" משמשת, למרות מיעוט חבריה, שומרת החומה האידאולוגית עבור חרדים רבים בשל נכונותה ל"מסירות נפש" על ערכיה, המתבטאת בהיבדלות מוחלטת מהמדינה ומתמיכותיה (ליבס, 1982). כלל החברה החרדית מתחנכת על ערכי הקרבה ו"קידוש השם", אך בפועל נדירות ההזדמנויות להביא תפיסות אלה לידי ביטוי.

הזרם החרדי המרכזי, שאותו מבטאים היומונים החרדיים, נע בין רצון בסיסי להתבדל מהמדינה החילונית לבין מעשיות ושיתוף פעולה עם השלטון שהותווה עוד בימי ה"חזון אי"ש" (רביצקי, 1993; בראון, 2002). הכרעת בית המשפט לשלוח את ההורים לכלא הכניסה את היומונים ל"מצב חירום" של מלחמה. ובמלחמה כמו במלחמה – מוכנים למסור את הנפש. אלפי שעות של הטפה להקרבה ושל אידאולוגיה של מסירות נפש למען "חינוך טהור" נתקלו לבסוף באיום ישיר, אידאולוגי, שנתפס על ידי היומונים החרדים כמתאכזר. ההכרעה הגורפת והמנצחת לכאורה של בית המשפט, יצרה תחושה של "מלחמה על הבית". ההחלטה לשלוח לכלא הייתה מכה, אך דווקא משום כך היא עוררה את נכונות היומונים כולם למאבק.

היומונים החרדיים קבעו במידה רבה את סדר היום בפרשה ואת המסגור שלה כמאבק עקרוני על "חינוך טהור", אך הם היו גם כלי שרת של התרחשויות. הפערים באופן שבו סיקרו את הפרשה ופירושה גרמו ליישור קו מיליטנטי בכלום. מרחב הפעולה של עורכי היומונים וכתביהם הלך והצטמצם ככל שהפרשה הסלימה. בסופו הגיע לנתיב אחד, לעומתי, בהכרעת בית המשפט העליון לשלוח את הורי הבנות לכלא.

סיכום ואפילוג: חזרה אל תום האלף

בספרו של א.ב. יהושע **מסע אל תום האלף** מנצח הדוד הספרדי בן-עטר בכמה קרבות, אך מפסיד בסופו את המערכה. הוא שב לביתו בטנג'יר בסיום הספר ללא האישה השנייה ששכל, ובתחושה של אי בהירות ביחס לעתידו. בן-עטר יכול היה לשאת שתי נשים נגד דעת משפחתו האשכנזית, אך לא יכול היה לכפות עליה לחזור אל השותפות הישנה ביניהם.

ההצלחה של הורי המגמה החסידית בעמנואל לרתום את היומונים החרדיים לטובתם נבעה בראש ובראשונה מנטייתו של בית המשפט להביא להכרעה בפרשה. בית המשפט העליון כפה על הורי המגמה החסידית לימוד של בנותיהם עם מי שלא חפצו בהן ואף הכניסם לבית הסוהר. בכך הוא הגביר את עיקשותם וגרם להצטרפות כל היומונים החרדיים למאבקם.

- להפר את הוראת משרד החינוך ולסכן את רישיונם.
- 34 י' מוזסון, "היועה"מ במשרד החינוך הורתה למנוע שילוב תלמידות מעמנואל בב"ס מוכר שאינו רשמי בבני-ברק", **המבשר**, 31.5.2010, עמ' 1.
- 35 סופר המבשר, "בני עמנואל, המשיכו בדרך החשמונאים; אנו נכונים ללכת לבית סוהר וגם אני אלך עמכם", שם, 31.5.2010, עמ' 1.
- 36 י' מוזסון, "מתגבשת הקמת ועד ידידים של גדולי התורמים מחו"ל שיעמדו לימין ההורים במאבק על קדושת החינוך", שם, 27.5.2010, עמ' 1.
- 37 י' סבר, "אנו פועלים מתוך אחריות כבדה ודאגה עמוקה לחינוכם הטהור של רבבות ילדי ישראל ולעתידי של המפעל הקדוש החינוך העצמאי", **יתד נאמן**, 1.6.2010, עמ' 1.
- 38 י' סבר, "חייבים אנו להמשיך בדרכי אבותינו לעמוד בנחישות על משמר חומת קודש זו למען שמירת צביון קדושת וטהרת החינוך", שם, 4.6.2010, עמ' 1.
- 39 מאמר מערכת, "לעמוד בנחישות על משמר חומת קודש זו", שם, 4.6.2010, עמ' 2.
- 40 י' מוזסון, "באם יוטל עונש מאסר על ההורים בעמנואל אבקש להעביר את לשכתי לתוככי הכלא", **המבשר**, 9.6.2010, עמ' 1.
- 41 י' סבר, "בג"ץ: הורים שיצייתו לרבותיהם ולא לביהמ"ש יישלחו לכלא", **יתד נאמן**, 16.6.2010, עמ' 1.
- 42 הנ"ל, "היהדות החרדית בהמוניה תלווה היום את נאשמי עמנואל ותכריז ברמה כי שלטון התורה עומד מעל המשפט החילוני", שם, 17.6.2010, עמ' 1.
- 43 מאמר מערכת, "היהדות החרדית לכלא והמבזה – יתבוזה", שם, 16.6.2010, עמ' 1; אחד הרבנים, "כולנו למערכה – כי כולנו במערכה", שם, 17.6.2010, עמ' 1.
- 44 [ללא שם מחבר], "העותרים מתחננים לבג"ץ להתעלם מבקשתם המקורית ולבטל את צווי המאסר שהוגשו בעבות עתירתם על ביזוי ביהמ"ש", שם, 20.6.2010, עמ' 1; א' ראובנברג וי' סבר, "בישיבת סיעת 'הדות התורה': ביקורת חריפה על רדיפת הדת ומסע ההסתה נגד הציבור החרדי", שם, 22.6.2010, עמ' 1.
- 45 י' סבר, "בהחלטה שרירותית, מקוממת ואכזרית, קבע בג"ץ כי 9 מתוך 22 האמהות מעמנואל ייאסרו בכלא, לאחר שחרור האבות", שם, 23.6.2010, עמ' 1. י' סבר, "נאשמי עמנואל שוחררו מכלאם, ללא כל ויצור עקרוני מצידם, ותוך שמירה על עמדותיהם המקוריות", שם, 28.6.2010, עמ' 1.
- 46 י' שטיינר, "הלם ותדהמה: בג"ץ הורה לשלוח לכלא הורים שמצייתים לדעת תורה", **המבשר**, 16.6.2010, עמ' 1.
- 47 מאמר מערכת, "כל כלי יוצר עלייך לא יצלח", שם, 16.6.2010, עמ' 1.
- 48 י' שטיינר, "ד' הוא האלוקים", שם, 16.6.2010, עמ' 2.
- 49 א' מדינה, "חומה של אבן", שם, 16.6.2010, עמ' 1.
- 50 י' שטיינר, "פרופ' עוז אלמוג להמבשר: הבג"ץ מפעיל רודנות ועריצות דמוקרטית", שם, 17.6.2010, עמ' 1.
- 51 הנ"ל, "כתות של מלאכי השרת והשכינה הקדושה ילזו אתכם מחר לבית הכלא", שם, 17.6.2010, עמ' 1.
- 52 י' טננבוים, "שירת הגרודם", **המודיע**, 16.6.2010, עמ' א; סופר המודיע, "מצרים את צעדי הציבור החרדי כדי לגרשו מהארץ", שם, 16.6.2010, עמ' א; סופר המודיע, "הורי התלמידות מעמנואל נערכים להשלכתם לכלא ב'עוון' החלטתם לשמור על מורשת החינוך כהוראת רבותיהם", שם, 16.6.2010, עמ' א.
- 53 סופר המודיע, "גם אם יעמידו אותנו לפני כיתת יורים – לא נוותר ולא נתפטר כמלוא נימה", שם, 24.6.2010, עמ' 1.
- 54 מאמר מערכת, "היהדות החרדית לכלא והמבזה – יתבוזה", **יתד נאמן**, 16.6.2010, עמ' 1; מ' חברוני, "בין ברק לבייניש", שם, 16.6.2010, עמ' 8-9.
- 55 י' מוזסון, "מעמד אדיר של קידוש שם שמיים", **המבשר**, 18.6.2010, עמ' 1.
- 56 מאמר מערכת, "המלוכה והממשלה לחי עולמים", שם, 18.6.2010, עמ' 2.
- 57 י' סילמן, "סוד ההצלחה: מלחמה נגדם ללא פשרות כלל", שם, 18.6.2010, עמ' 1ב.
- 12 נ' קושרק וי' אטינגר, "ראש העיר ת"א: על הרוב האזרחי לשקול מרד נגד החרדים", **הארץ**, 3.5.2010, עמ' 5.
- 13 א' ראובנברג, "לא נשנה את אורחות חיינו למרות ההסתה נגדנו", **יתד נאמן**, 4.5.2010, עמ' 1.
- 14 הנ"ל, "חברי הכנסת הרב גפני והרב מקלב הודפים את המסע השיקרי והמתקשר כנגד הציבור החרדי", שם, 6.5.2010, עמ' 1.
- 15 מאמר המערכת, "על משמר החינוך הטהור", **המודיע**, 17.5.10, עמ' ב.
- 16 י' סבר, "על מנהלי בתי החינוך לעמוד על משמר קדושת החינוך לבל תינתן כל דריסת רגל זרה וכל המשנה ידו על התחטונה", **יתד נאמן**, 7.5.2010, עמ' 1.
- 17 י' מוזסון, "הסתה תקשורתית נגד ביה"ס בעמנואל במטרה להשפיע על שופטי בג"ץ", **המבשר**, 11.5.10, עמ' 1.
- 18 י' סבר, "סערה ומחאה חריפה בארץ ובתפוצות נוכח חילול הקברים המחפיר במתחם ביה"ח באשקלון", **יתד נאמן**, 16.5.2010, עמ' 1; י' מוזסון, "לדאבון לב: הריסת הקברים מתנהלת במרץ רב בידי עשרות ארכיאולוגים", **המבשר**, 17.5.2010, עמ' 1.
- 19 מאמר המערכת, "אש וקלון", שם, 17.5.2010, עמ' 2.
- 20 [ללא שם מחבר], "שופטי בג"ץ הסכימו כי תישמר בביה"ס בעמנואל החלוקה על פי ערכים חינוכיים ללא סממני אפלייה", **המודיע**, 30.4.2010, עמ' א; י' סבר, "ביהמ"ש הנחה כי יש לקבוע קריטריונים מוסכמים ע"י הרבנים לקבלת התלמידות", **יתד נאמן**, 30.4.2010, עמ' 1.
- 21 מאמר מערכת, "סוגיה חינוכית טהורה", **המודיע**, 9.4.2010, עמ' ב.
- 22 י' מוזסון, "ביהמ"ש העליון הורה על איחוד שתי המגמות בבית הספר 'בית יעקב' בעמנואל", **המבשר**, 18.5.2010, עמ' 1; סופר המודיע, "בג"ץ קנס את הורי התלמידות בעמנואל ואת החינוך העצמאי ומאיים במאסר אם לא יאמצו דרישתו למגמת לימודים אחת", **המודיע**, 18.5.2010, עמ' א.
- 23 מאמר מערכת, "ברוך רחמנא דיהיב לן אוריין", **המבשר**, 18.5.2010, עמ' 2.
- 24 י' בש, "שמירת התורה והמצוות והיגיעה בה היא הערובה לקיום כלל ישראל", שם, 21.5.2010, עמ' 1; [ללא שם מחבר], "הרה"צ ר' ישראל הגר שליט"א בדברים נחרצים על ההתערבות בחינוך הטהור בא"י", **המודיע**, 23.5.2010, עמ' 1.
- 25 י' מוזסון, "בית משפט שמנסה לכופ דין על הצבור על אף שלא יוכל לקיימו גורם לכך שיתבוזה ויאבד את אמונו", **המבשר**, 24.5.2010, עמ' 1.
- 26 י' סבר, "עשר שנים לאחר הגשת העתירה הורה בג"ץ לבטל סעיף הבטחת הכנסה לאברכי כוללים", **יתד נאמן**, 15.6.2010, עמ' 1.
- 27 הנ"ל, "על שופטי הערכאות להתעשת מההסתה ומהעלילה העכורה כנגד החינוך התורתי שעל עצמאותו נעמוד בנחישות בהתאם למסורת הקודש", שם, 15.6.2010, עמ' 1.
- 28 ראו הכתבות הבאות: י' שטיינר, "בג"ץ ביטל את חוק 'הבטחת הכנסה למשפחות אברכים; הנציגות החרדית: בג"ץ נגרר אחר אירת השנאה", **המבשר**, 15.6.2010, עמ' 1; הנ"ל, "צחוק מהחוק", שם.
- 29 מאמר מערכת, "גזל כבשת הרש", שם, עמ' 2.
- 30 מאמר מערכת, "כל כלי יוצר עלייך לא יצלח", שם, 16.6.2010, עמ' 1.
- 31 סופר המודיע, "החינוך העצמאי ירוש מבג"ץ דיון נוסף בפרשת בית הספר 'בית יעקב' בעמנואל", **המודיע**, 16.4.2010, עמ' א.
- 32 י' מוזסון, "התייעצויות עם גדולי ישראל בנושא בית הספר בעמנואל", **המבשר**, 21.5.2010, עמ' 1; י' סבר, "מרנן ורבנן שליט"א הנחו את חברי הכנסת וראשי החינוך העצמאי כיצד לפעול בביה"ס 'בית יעקב' בעמנואל", **יתד נאמן**, 23.5.2010, עמ' 1; סופר המודיע, "פגישה נוספת בין העותרים ועורך דינם של ההורים הסתיימה ללא תוצאות חיוביות", **המודיע**, 24.5.2010, עמ' 1.
- 33 סופר המודיע, "נכשל עוד ניסיון הידברות במשרד החינוך בשל ההתעקשות למנוע מתלמידות עמנואל ללמוד במקום המתאים למסורת הוריהן", שם, 1.6.2010, עמ' א; אגב, בבית הספר בית מלכה של בעלז לא שקלו אף לרגע

- 58 נ' קופילוביץ, "ה' הוא האלוקים", שם, 18.6.2010, עמ' ב1.
- 59 י' מוזסון, "תודה לך, השופט אדמונד לוי", שם, 18.6.2010, עמ' ב1.
- 60 י' רייניץ, "יש בתי דין רבניים והם יפסקו הלכה", *המודיע*, 20.6.2010, עמ' 1.
- 61 י' סבר ו' ברוכי, "במפגן עוצמתי של קידוש שם שמיים ליוו מאות אלפים בב"ב ובירושלים את 'נאשמי עמנואל' והכריזו כי הנאמנות לתורה מעל הכל", *יתד נאמן*, 18.6.2010, עמ' 1.
- 62 ראו את איומם באתר *בחדרי חרדים*: י' כץ, "פרשיית עמנואל חוזרת. ההורים: אנחנו בדרך לכלא", 21.10.2010. <http://www.bhol.co.il/Article.aspx?id=20692>
- ### מקורות
- בראון, ב' (2002). "מהתבדלות פוליטית להתבצרות תרבותית: החזון איש וקביעת דרכה של היהדות החרדית בארץ ישראל", בתוך: מ' בראון וצ' צמרת (עורכים), *שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל* (עמ' 364-414). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- (2005). "דוקטרינת 'דעת תורה': שלושה שלבים". בתוך: י' עמיר (עורך), *דרך הרוח: ספר היובל לאליעזר שביד* (עמ' 537-601). ירושלים: האוניברסיטה העברית ומכון ון ליר.
- (2007). "ואין שיור רק התורה הזאת", *ארץ אחרת*, 41, עמ' 56-65.
- ברזילי, ג' (2003). "אחרים בתוכנו": משפט וגבולות פוליטיים לקהילה החרדית", *עיוני משפט*, 27(2), עמ' 587-626.
- ברויאר, מ' (2006). "אורתודוקסיה: מצע לבדק בית היסטורי", בתוך: י' שלמו, א' רביצקי ו'א' פרויגור (עורכים), *אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים* (עמ' 79-85). ירושלים: מאגנס.
- גלילייצוקר, א' (2008). *פוליטיקה תקשורתית בת זמננו*. תל-אביב: רמות.
- דון-יחיא, א' (1996). *הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל*. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- דן, י' (1997). "החרדיות המשתררת: תוצר של ישראל החילונית", *אלפיים*, 15, עמ' 235-253.
- הורוביץ, נ' (2001). "החרדים ובית המשפט העליון: שבירת כלים בפרספקטיבה היסטורית", *כיוונים חדשים*, 5, עמ' 22-79.
- יהושע, א' א"ב (1997). *מסע אל תום האלף*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- כהן, א' וב' זיסר (2003). *מהשלמה להשלמה*. ירושלים ותל-אביב: שוקן.
- כספי, ד' ו' אליאס (2008). "שתי מערכות תקשורת: תקשורת של ולמען מעיטים בישראל", *קשר*, 37, עמ' 110-114.
- כספי, ד' ו' לימור (1992). *המתווכים: אמצעי תקשורת המונים בישראל 1948-1990*. תל-אביב: עם עובד.
- לוי, א' (1988). *החרדים*. ירושלים: כתר.
- (1990). "העיתונות החרדית והחברה החילונית בישראל", בתוך: י' ליבמן (עורך), *לחיות ביהד: יחסי דתים חילוניים בחברה הישראלית* (עמ' 30-53). ירושלים: כתר.
- ליבס, י' (1982). "העדה החרדית וכת מדבר יהודה", *מחקרי ירושלים במחשבת ישראל*, 3, עמ' 137-152.
- לידליהארט, ב' (1978). *אסטרטגיה של גישה עקיפה*. תל-אביב: מערכות.
- מיכלסון, מ' (1990). "עיתונות חרדית בישראל", *קשר*, 8, עמ' 11-22.
- נריה בן-שחר, ר' (2008). *הגשים החרדיות ותקשורת המונים בישראל: דפוסי חשיפה ואופני קריאה*. עבודת דוקטור, ירושלים, האוניברסיטה העברית.
- סיון, ע' (2004). "תרבות המובלעת": בתוך: ע' סיון, ג' אלמונד ו'ס' אפלבי (עורכים), *קנאות דתית מודרנית: יהדות, נצרות, איסלאם, הינדואיזם* (עמ' 29-108). תל-אביב: משכל.
- עמיאור, ח' (2002). "גדליה איציק: מוסד המבקר בעיתונות החרדית", *העין השביעית*, 41, עמ' 26-29.
- פרידמן, מ' (1990). "ואלה תולדות הסטטוס קוו: דת ומדינה בישראל". בתוך: ו' פילובסקי (עורכת), *המעבר מיישוב למדינה 1949-1947: רציפות ותמורות* (עמ' 47-81). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- (1991). *החברה החרדית: מקורות ומגמות ותהליכים*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- (2006). "על הניסים" – פריחתו של 'עולם התורה' (הישיבות והכוללים) בישראל", בתוך: ע' אטקס (עורך), *ישיבות ובתי מדרשות* (עמ' 431-442), ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- קתה, ח' (2006). "ביצור מעמדה של התורה במשנת החזון איש", בתוך: ע' אטקס (עורך), *ישיבות ובתי מדרשות* (עמ' 315-355), ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- קפלן, ק' (2001). "כלי התקשורת בחברה החרדית בישראל", *קשר*, 30, עמ' 18-30.
- (2006). "רבות רעות צדיק": קווים לתולדות העיתונות החרדית בישראל, *למאפייניה ולהתפתחותה*. תל-אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת, אוניברסיטת תל-אביב.
- רביצקי, א' (1993). *הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל*. תל-אביב: עם עובד.
- שלהב, י' (1991). *עירה בכרך: גיאוגרפיה של התבדלות והשלמה*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- Altheide, D.L. (1996). *Qualitative Medita Analysis: Qualitative Research Methods Series*, Vol. 38. London: Sage.
- Baumel, S. (2002). "Communication and Change: Newspapers, Periodicals, and Acculturation Among Israeli Haredim", *Jewish History*, 16(2), pp. 161-186.
- Berger, P. & T. Luckman (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*. London: Penguin University Books.
- Braddock, R. (1958). "An Extension of the "Lasswell Formula", *Journal of Communication*, 8 (2), pp. 88-93.
- Brimley, S. & V. Singh (2008). "Stumbling into the Future? The Indirect Approach and American Strategy", *Orbis*, 52(2), pp. 312-331.
- Browne, D. (2005). *Ethnic Minorities, Electronic Media and the Public Sphere: A Comparative Study*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Cottle, S. (2000). "Ethnic Minorities and Media Research: Mapping the Field", in S. Cottle (ed.), *Ethnic Minorities and the Media*, Buckingham: Open University Press, pp. 1-30.
- Davis, D. (1990). "News and Politics", in D. Nimmo & D. Swanson (eds.), *New Directions in Political Communication: A Resource Book* (pp. 147-184), Beverly Hills, CA: Sage.
- Denzin, N.K. & Y.S. Lincoln (eds.) (1994). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Entman, R. (1991). "Symposiom Framing U.S. Coverage of International News: Contrasts in Narratives of the KAL and Iran Air Incidents", *Journal of Communication*, 41 (4), pp. 6-27.
- Entman, R. (1993). "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication*, 43(4), pp. 8-51.
- Gamson, W., Modigliani A. (1989). "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach", *The American Journal of Sociology*, 95 (1), pp. 1-37.
- Georgiou, M. (2006). *Diaspora, Identity and the Media*. Cresskill, NJ: Hampton Press.

- the Problem (QoG Working Paper Series, 19)*. Gothenburg: University of Gothenburg, The Quality of Government Institute.
- Rashi, Z. (2011). "Divergent Attitudes within Orthodox Jewry toward Mass Communication", *The Review of Communication*, 11 (1), pp. 20-38.
- Riggins, S. (1992). "The Promise and Limits of Ethnic Minority Media", in idem (ed.), *Ethnic Minority Media, an International Perspective* (pp. 276-288). Newsbury Park, CA: Sage Publications.
- Rogers, E., J. Dearing and D. Bregman (1993). "The Anatomy of Agenda Setting Research", *Journal of Communication*, 43 (2), pp. 68-84.
- Soloveitchik, H. (1994). "Rapture and Reconstruction: The Transformation of Contemporary Orthodoxy", *Tradition*, 28 (4), pp. 64-130.
- Stone, M., S.L. Ladd & J.D.E. Gabrieli (2000). "The Role of Selective Attention in Perceptual and Affective Priming", *The American Journal of Psychology*, 113(3), pp. 341-358.
- Van Dijk, T.A. (1988). *News as Discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- , (1991). *Racism and the Press*. London & New York: Routledge.
- Zehavi, A. (2009). *No Exit: Public Funding, Private Education and Accountability in Israel*. Tel-Aviv: TAU Printing Press.
- Glaser, B. & A. Strauss (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine.
- Heilman, S.C. (1992). *Defenders of the faith: Inside Ultra Orthodox Jewry*. New York: Schocken Books.
- Hijmans, E. (1996). "The Logic of Qualitative Media Content Analysis: A Typology", *Communications*. 21(1), pp. 93-108.
- Jakubowicz, A., H. Goodall, J. Martin, T. Mitchell & L. Randall (1994). *Racism, Ethnicity and the Media*. St. Leonards: Allen & Unwin.
- Kaplan, L. (1992). "Daas Torah: A Modern Conception of Rabbinic Authority", in M. Sokol (ed.), *Rabbinic Authority and Personal Autonomy* (pp. 1-60). New Jersey & London: The Orthodox Forum Series.
- McCombs, M. and D. Show (1972). "The Agenda-Setting Function of Mass Media", *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), pp. 176-187.
- Molotch, H. & M. Lester (1974). "News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals", *American Sociological Review*, 39, pp. 101-112.
- Mquail, D., (1992). *Media Performance: Mass Communication and the Public Interest*. London: Sage.
- Persson, A., B. Rothstein & J. Teorell, (2010). *The Failure of Anti-Corruption Policies: A Theoretical Mischaracterization of*